

A „KISEGYHÁZ” MINT ALKOTMÁNYJOGI KÉPTELENSÉG

Ezt a tanulmányt a cím miatti mentegetőzéssel kell kezdenem. A címben a kisegyház kifejezést használtam. Az ilyesfajta szóhasználat súlyos tévedésekhez vezethet. A jogtudomány azonban kénytelen a hamis kategóriákat is elemezni, éppen az alkotmányellenesség megelőzésére. Ez a helyzet a kisegyház kifejezés esetében is. Ezt a kategóriát a magyar alkotmány nem ismeri és nem ismerheti, mivel maga a kifejezés az egyházak¹ és ezzel vallások közti alkotmányellenes megkülönböztetést sugall. Olyasféle veszéllyel jár, mint ha a szólásszabadság védelmében valaki helyes és kevésbé helyes gondolatok közt tenne különbséget. Ha összekapcsolódik a büntetés-végrehajtásban és a sorkatonai szolgálat ideje alatt már ma is létező hitgyakorlási hátrány és az állambölcsességgé előléptetett diszkriminatív egyházfinanszírozás a kisegyház kategóriával, úgy az Oroszországban vagy Ausztriában végigvitt megkülönböztetéshez jutunk.

A tényleges társadalmi működés szempontjából a vallási közösségek vitathatatlanul különböznek. Eltérő az egyházak szervezete, és nagyságrendi különbségek vannak az egyes felekezethez tartozó hívők és egyházi alkalmazottak számában, illetve a rendelkezésre álló erőforrások között.² Ez a dolgozat azzal foglalkozik, hogy az egyházak vélt, vélelmezett, valós vagy valóságnak kezelt, és így a valóságot alakító társadalmi szerepe miként értékelhető alkotmányosan. A tanulmány a vallási közösségek egyházkénti elismerését a közösségben való vallásgyakorláshoz fűződő alapjog megvalósulásának tekinti. Ebből a szempontból vizsgálja az Alkotmánybíróság egyházelismerési felfogását; közelebbről azt, vajon az AB szerint mekkora az állam szabadsága az egyházkénti elismerésben. Az alkotmány, illetve az AB alkotmányos követelményei alapján a tanulmány második része az egyházzá minősítés szigorításának lehetőségeit tekinti át. A harmadik rész azzal foglalkozik, hogy miféle társadalmi igénynek felelhet meg, és milyen alkotmányos hagyománynak mond ellent egy esetleges, az úgynevezett történelmi egyházakat további kedvezményekben részesítő, vagy legalábbis a szokatlanabb hitvallásokat sújtó egyházbejegyzési különbségtétel.

A magyar alkotmányjogi gondolkodásban megjelent egy felfogás, mely úgy tűnik, megengedi a kis-

egyház mint jogi fogalom alkalmazását. A lelkiismereti- és vallásszabadságról szóló 1990:IV. törvény (Ltv.) szerint az egyházkénti nyilvántartásba-vétel egyik feltétele, hogy „az egyházat legalább száz természetes személy megalapította.”³ A magyar törvény nem mondja ki, hogy kinek, azaz milyen nemzetiségű személyeknek, és hol kell megalapítania az egyházat, így a külföldi alapítást, illetve a nem-magyarok általi alapítást is elvileg elfogadhatóvá teszi. Nehéz elképzelni, hogy – a fenti, kiterjesztő értelmezés mellett – gyakorlati nehézségek adódhatnának egyházak nyilvántartásba-vételével kapcsolatban. Az egyházak megkülönböztetését e törvényhely alkotmánybírói megítélésének egy lehetséges értelmezése készítette elő.

Az AB-hez intézett beadvány szerzői szerint az egyház taglétszámának vizsgálata nem tarthat az államra, az állam a jogi személyiség elnyeréséhez nem támaszthat különös feltételt. A beadvánnyal élők úgy látták, hogy a száz fő alatti közösségek az egyházkénti szerveződés hiányában nem élhetnek a közösségi vallásgyakorlásnak az Ltv.-ben biztosított módjával.

Az AB – akkori összetételében egyhangúlag – úgy találta, hogy a százfős küszöb nem alkotmányellenes. Az alkotmány és a Magyarországra irányadó, a törvény szövegezésénél kiindulópontként használt nemzetközi egyezmények a vallásgyakorlás szabadságát nem kötik semmilyen szervezeti formához. A közösségi vagy közösségben történő vallásgyakorlás akkor is szabad, ha nem egyházban, hanem más szervezeti formában történik. Az AB szerint nem kell egyházi szervezet a fogvatartottak vallásgyakorlásának érvényesüléséhez, sem a lelkiismereti okból történő szolgálatmegtagadáshoz, mivel a vonatkozó szabályok a vallási közösségeket az egyházzal azonosan ítélik meg.⁴

Ezen okfejtés vezet a nagy- – vagy a későbbi zavaros szóhasználatban ‘történelmi’ – és a kisegyházak közti gyakorlati különbség kifejtésére: „Nem alkotmányossági kérdés, hogy a hosszú történelmi múltra visszatekintő, nagy létszámú egyházak ismertsége, szervezeti struktúrája és az állammal való, sok területen begyakorlott együttműködése megkönnyíti tagjai számára a vallásgyakorlást ott, ahol ehhez más (gyakran állami) intézmények közremű-

ködésére van szükség, mint például egészségügyi, vagy akár büntetés-végrehajtási intézményekben.... A vallásszabadsághoz való jog érvényesítésében meglévő gyakorlati különbségek azonban alkotmányos határok között maradnak mindaddig, amíg nem diszkriminatív jogi szabályozásból erednek, illetve amíg nem vezetnek arra, hogy bárki vallásgyakorlását megakadályozzák.”⁵

A fenti gondolatmenet egy lehetséges, de nem szükségszerű értelmezés mellett megengedi, hogy tetszőleges számban, tíz, tízezer vagy százezer főben szabja meg a törvényhozó az egyházalapítók számát – vagy éppen ne az alapítók, hanem a vallást gyakorlók számából induljon ki. Az álláspont a tényleges jogviszonyok szintjén hallgatólagosan elfogadja a kisebb létszámú egyházak hátrányát az állammal fennálló viszonyokban. Az AB álláspontjában nem valamiféle, a ‘nagy’ vagy ‘történelmi’ egyházak iránti tisztelet, ezek vélt vagy valódi súlyának értékké emelése fejeződik ki, hanem az állam működőképességének megőrzésére való törekvés. Ez a viszonylagos következetességgel érvényesített jogelv az állam vallások iránti semleges közömbösségére vezet. Nem az állam dolga, hogy a tőle elválasztottan működő egyházak szervezési nehézségein segítsen, mégha ez a közöny a kisebb felekezetekhez kapcsolódó hívők vallásgyakorlását nehezítené is. Mint egy másik határozat mondja: ahogy az állami vagy egyházi iskolába járóknak – egy egyébként államilag alkotmányosan biztosítandó szolgáltatás, az iskoláztatás tekintetében – nincs joga az adott iskolatípusra, úgy még kevésbé az állam dolga a hívők vallásgyakorlási nehézségeinek enyhítése; legalábbis ameddig az állami szabályozás nem ró aránytalan terhet a vallás gyakorlására, illetve amíg annak szabadságát nem sérti. A vallásgyakorlás lehetőségét sújtó, nem aránytalan nehézség⁶ azonban még nem a szabadság sérelme. Az az alkotmánybírói határozat,⁷ amely alkotmányosnak találta az egyházak vagyonának visszajuttatását az egyházak feladatainak állami előmozdítása jegyében, szigorúan a vallások iránti semlegesség álláspontjára helyezkedett, amikor az egyházi iskolák visszajuttatását, majd más esetekben állami finanszírozását alkotmányosnak találta. Az egyházi iskolák létesítése ugyanis nem az egyházak valamiféle jogosultságából következik, hanem a szülőknek a vallási meggyőződésükkel összhangban álló oktatáshoz való jogának érvényesülését szolgálja, amit az Európai Emberi Jogi Egyezmény biztosít.

Az elmúlt tíz év magyar egyházpolitikája nem a fenti AB állásfoglalásokban tettenérhető semleges közömbösség szerint alakult. A Köztársaság mindenkori kormánya a méret és a történelmi pozíció

alapján különbséget tett és tesz az egyházakkal való tárgyalások során, majd a paktumok szerint alakuló finanszírozásában. Az AB az egyházi vagyonok visszajuttatása kapcsán, bár kifejezetten nem ismerte el a történelmi és kisegyházak közti különbséget, mégis szentesítette azt. Nem akarta ugyanis meglátni, hogy amikor elfogadja, hogy az egyházak 1948 előtti vagyonához igazítja a törvény a hitgyakorlási támogatást, ezzel valójában a korábbi, az 1895:XLIII. törvényekben szentesített történelmi diszkriminációt teremti újra.⁸

A történelmi egyházak mára éppen az AB fenti nézetei alapján jutottak igen jelentős, kitüntetett szerephez a világi életben. Az egyházak közti, úgymond ténybeli különbségek elismerése az AB szerint nem jelent alkotmányellenes diszkriminációt a felekezetek közt. Pusztán az egyházak tényszerű különbsége diktálja a vallásgyakorlási eltéréseket a hadseregben, a büntetés-végrehajtásban, az oktatásban és az egészségügyben. A kis vallási szervezetek kifejejtődnek az állam–egyház tárgyalásokból, illetve az ezek nyomán születő szabályokból. A kis- és ‘újabb’ egyházak hívei pedig e sajátos intézményekben rosszabb eséllyel gyakorolják vallási szabadságukat.

A kisebb létszámú egyházak számára azonban igazi veszélyt az AB fejtegetésének esetleges továbbvitele jelenti. Eszerint a vallásgyakorlás szabadságának általában véve is eleget tesz a vallási közösségek nem egyház formájában való működése. Elvégre, vélte – hangsúlyozom, a százfős küszöbről szóló szabályt értelmezve – az AB, az egyesülési jog alapján, tehát mint társadalmi szervezet is lehet működni, egyesületi formában is lehet tökéletes a kollektívan gyakorolt vallásszabadság. Hogy miként lesz tökéletes a szabadság egy kedvezőtlenebb környezetben, azt nem magyarázza meg a testület.

Az AB szerint azáltal, hogy az egyház az államtól „elválasztva”⁹ működik, az állami beavatkozás minden működési forma tekintetében kizárt – logikailag a premisszából ez nem következik, de hagyjuk. Továbbá, hajtogatja az AB, az Ltv. „a nagyobb szervezeti autonómián kívül – nem biztosít az egyházak részére olyan többletjogot, amelyekkel más vallási közösségek ne rendelkeznének.”¹⁰ Az AB tehát maga ismeri el, hogy az egyház formájában szervezett vallási közösségnek a szervezeti autonómiát tekintve többletjoga van. Érthetetlen, hogy ezek után miként gondolhatja az AB, hogy az egyházak és az egyéb vallási közösségek megkülönböztetése alkotmányos. Az autonómia a vallási szervezetek számára parancsolóan fontos: a kollektív jogoknak épp ez az alapja és lényege. De közvetlenül is belátható az autonómia jelentősége, ha meggondoljuk, hogy az egy-

házak és vallások rendszerint éppen nem-demokratikus szervezetükről és – a különböző kinyilatkozások kitüntetett hitbéli szerepe mellett óhatatlanul – tekintélyelvűségükről ismerzenek meg. Az egyesülési törvény alapján működő társadalmi szervezet viszont demokratikus felépítésű kell legyen, ami például az alkotmányos politikai rendszer közvetlen befolyásolására törekvő párt esetében érthető és indokolt követelmény.

A vallásszabadság gyakorlásával kapcsolatban nem véletlenül ismeri el az alkotmány az államtól elválasztva működő egyházat – helyesen persze egyházakat. A vallás kollektív gyakorlására az állam demokratikus szerveződésének elve mindaddig nem vonatkozik, míg a hitgyakorlás nem érintkezik az állami szférával. Amint a vallásgyakorlás kilép az autonómia köréből, és az állam által teremtett viszonyokat érinti, a mentesség véget ér. Az állam persze lehet előzékeny, a vallás gyakorlását akár széles körben előmozdító is, de ez nem alkotmányos kötelezettsége, csak annyiban, hogy a vallásgyakorlás szabadságát csak alkotmányos jogok és értékek nevében, és csak a feltétlenül szükséges, arányos mértékben korlátozhatja. Az autonómia körén belül viszont az állam ezt a követelményt sem érvényesítheti. Azaz, ha az egyházi tanítás például diszkriminatív – mondjuk nem enged nőket bizonyos szentségekben részesülni –, vagy akár ha rasszista is az üdvutana; amíg túl nem lép az egyház és vallás körén, az állam semmit se tehet, és nem is kell tennie semmit. Mármost az AB szerint ezen autonóm egyház és a más jogi formában működő, belső viszonyaiban államilag szabályozott és ellenőrzött vallási közösség között irreleváns lenne a jogi különbség. Annál is meglepőbb végkövetkeztetés ez, mert az AB hosszan sorolja az egyházi formával járó előnyöket, hogy például nincs törvényességi felügyelet. Innen adódik egyébként az a tévképzet, hogy az egyházon belül minden jogellenesség, az adócsalástól a szodómiáig ellenőrizetlen maradhat.

Az AB szerint az állam, amíg ezzel a vallásszabadságot, s ezen belül az együttes vallásgyakorlás jogát nem sérti, belátása szerint határozhatja meg az 'egyház' alapításának feltételeit és az 'egyház' jogállását. Fölöttébb kétes tétel ez, ha meggondoljuk, hogy a legtöbb nálunk gyakorolt vallás egyházi formába rendeződött, és még a más elvek szerint szervezett vallási közösségek is kénytelenek a többivel való versenyben egyház formájában szerveződni. Egy semleges, formális, de szabadon meghatározott, s ennyiben önkényes állami minősítés nagyon is tuda-

tos (ki)választásokat tesz lehetővé. De kétes a tétel alkotmányos szempontból is, mivel az alkotmány maga mondja ki, hogy az állam az egyháztól elválasztva működik, amit csak rosszfajta jogáskodással lehet úgy értelmezni, hogy működni azt igen, azt elválasztva kell, de a megalakulására ez nem vonatkozik. Ez esetben ugyanis azt is mondhatná ez a rossz jogász, hogy az állam hozza majd létre az egyházat és az csak ezután lesz autonóm. Az Ltv. maga sem helyezkedett erre az álláspontra, mivel minden, a hatálybalépéskor létező egyházat elismert, létszáma való tekintet nélkül. Egyáltalán nem véletlen, hogy az állam az Ltv. szerint az egyházakat nyilvántartásba veszi, s nem elismeri. Elvileg az egyház, ha nem is szükségképp az állam előtt létező, de az államtól mindenképp függetlenül létező entitás, mivel egy alapvető, nem az állam által adott szabadságnak, a vallásszabadságnak a szervezeti formája. A szabadság pedig az állam előtt vagy legalábbis az államtól függetlenül létezik, s nem az állam kegyéből. Mindezek belátásához még természetjogban vagy emberi jogokban sem kell hinni – az alkotmány elismeri és nem az állam tetszése szerint adja az ember alapvető jogait.

Az azonban az AB sem állította, hogy az állam az egyháziság feltételeinek megállapításánál a felekezetek, vallások közt különbséget tehetne. Más határozataiból éppen ellenkező következtetés adódik. Így aztán – a tényekkel ellentétben, de az Ltv. szabályozási rendjének védelmében érthetően – arra az álláspontra kell jutnia, hogy a törvényben megjelölt egyházi tevékenységi körök sem adnak többletelőnyt az egyházaknak a más szervezeti formákkal szemben. Ha nem ezt mondaná, el kellene ismernie, hogy a vallások gyakorolhatóságában, legalábbis a szervezeti feltételek tekintetében, a jogkülönböztethet. Hogy elkerülje ezt, azt kell az AB-nak állítania, hogy a különféle – nem közvetlenül hitéleti-vallásgyakorlási, hanem világi jellegű, például sport- – tevékenységek és az ezekhez tartozó intézmények fenntartási joga nem olyan jogosultság, ami a más szervezeti formákhoz képest többletjog lenne, mivel ilyen tevékenységeket, ha nem az államnak vannak fenntartva, mások is folytathatnak. Közbevetőleg jegyzem csak meg, hogy részben más az engedélyezési rend, ha az engedélyt egyház vagy más jogalany kéri, például egyetemalapítás esetén. Ami pedig magyar viszonyok közt különösen fontos – más a finanszírozás rendje is. Az egyházak eleve többet kapnak egyházi célra, mint a vallási közösségek.

Az AB azt se tartotta egyház és vallási közösség közti megkülönböztetésnek, hogy az iskolai és más zárt szervezeteken belüli hitoktatás joga csak az egyházakat illeti meg, a vallási közösséget nem. Ez az okfejtés fölöttébb furcsa, mivel megengedi, hogy az állami iskolában a vallásoktatás jogát az állam a vallási tan kialakultságához kösse. Ennek elfogadásához egyrészt azt kellene bizonyítani, hogy az elválasztott működés mellett miért is lehet állami iskolában vallásoktatás, főleg állam által finanszírozott. De ha a feltétel alkotmányossága az 'elválasztás' mellett valahogy igazolódna, akkor sem világos, mi ad alapot a vallási tanítás kialakultságának követelményéhez. Elvégre minden hit és így minden egyház egyenlő – a hit kialakultsága nem kritérium az Ltv-ben.¹¹ Végképp tisztázatlan, hogy milyen alapon kell a minimális társadalmi elfogadottságot megtenni a tan kialakultságának kritériumává. Ha legalább azt mondanák, hogy rendkívül kevés oktatást igénylőre az aránytalan költségek miatt az államnak nem kell tekintettel lennie... Érthetetlen, hogy miért ne lehetne egy kompaktan élő kilencvenfős buddhista közösségnek joga iskolai vallásoktatásra azon az alapon, hogy a tan nem kialakult.

A százfős határ alkotmányossá nyilvánításához nem kellett volna ilyen messzire mennie az AB-nek.¹² Miért bonyolódott hát az AB annak tényszerűen alátámasztatlanul maradt bizonygatásába, hogy az államtól függ, mi is az egyház? Miért vélte, hogy a vallási közösség társadalmi szervezetkénti működése nem hátrányosabb a vallásszabadságra? Egy határozatot sosem lehet önmagában vizsgálni. Az ügyszor tartozik, hogy a határozat két héttel azután került kihirdetésre, hogy az egyházi ingatlanok rendezésére vonatkozó törvényt az AB alapvetően alkotmányosnak találta – mint nem kártalanítási rendelkezést. Ez a korábbi határozat tette alkotmányossá az 1991. évi XXXII. törvény szemléletét, mely egyes egyházak állami többléttámogatását intézményesítette. E törvény szerint ugyanis – bár az egyházaknak sincs joga államosított vagyonuk visszaszolgáltatására – a volt tulajdonos egyházak mégis visszakaphatják az 1990-es törvényben megjelölt, igen szélesen értelmezett társadalmi funkcióik teljesítésére szolgáló ingatlanaikat, ha továbbra is az ingatlan korábbi funkcióit, például a gyógyítást folytatják. Mint ezt sokszor és sokan kifejtették, az 1990-ben elismert egyházi – hitéleti? – feladatok megvalósítása érdekében csak azon egyházak jutottak ingatlanhoz, amelyeknek 1948-ban történetesen volt ilyenje. Ezt a különbségtételt az AB nem találta alkotmányellenesnek, és azzal sem foglalkozott, egyáltalán miféle jogalapon juttat az állam egyes egyházak bizonyos funkciókhoz ingatlant.¹³ A jutta-

tás következtében az államnak kötelessége lett az intézmény finanszírozása, holott voltak más, karitatív szervezetek, amelyekre nem terjedt ki az állami gondoskodás – ha ugyan az államnak egyáltalán jogában áll a szocialista államosítással megalapozott állami tulajdonnal *ex gratia* rendelkezni. Ez önmagában felettébb kétséges – ám ez a posztkommunista átalakulás bevett szabadosztogatási alapelve.

Mondhatni persze, s mondták is, hogy ezzel a rendezéssel a vallásgyakorlás szabadsága érvényesül. Ez beleillik abba az AB által is erősített szociális állami felfogásba, hogy az államnak a szabadságjogokat is szolgáltatásokkal kell előmozdítani, s hogy az államszocializmus után az elszegényedett hívők és a vagyontalan egyházak nem voltak abban a helyzetben, hogy a vallásgyakorlás materiális feltételeit biztosítsák. Ha templomról, lelkészlakról, temetőről vagy kegyhelyről van szó, akkor nincs vita, a pusztá ténykérdés dönt, nevezetesen, hogy az illető ingatlan valóban kegyhely vagy más kultuszgyakorlásra szolgáló ingatlan volt-e. A törvényhozás és az azt legitimáló AB azonban túlmént a kultuszgyakorlást szolgáló ingatlanok körén. Az ingatlan-visszajuttatás teljesen elszakadt mind a hívők igényeitől, mind pedig attól, amit az alkotmány alapján vallásgyakorlásnak nevezhetünk. Elvileg minden, 1948-ban egyházi tulajdonban levő tanintézet ingatlana visszajárt, függetlenül a felekezethez tartozók mai tényleges tanulási igényeitől. De visszajárt a kórház is, noha az sem tartozott a vallás gyakorlásának eszközei közé. A vallásos betegek és öregek vallásgyakorlási igénye sem támasztja alá ezt, de persze a megoldás megfelelhet az egyház igényeinek. Az egyházak és nem a vallást gyakorló hívők igényeit szolgálta az egyházi ingatlanokról szóló törvény – holott az egyház a magyar alkotmányban a vallást közösségben gyakorlók jogának intézményeként szerepel, és részesül védelemben.

Az AB-nak feltehetőleg azért kellett az egyházzal kapcsolatban az állam szinte feltétlen szabályozási jogát elismernie, hogy ezt a fajta adakozási szabadságot valahogy alkotmányosnak találhassa. Az egyház az a szervezet, amely az állam által megszabott egyház-kritériumoknak megfelel, az így elismert egyház minden tevékenysége – egy midász-királyi kézrátétellel – egyházi lesz. Az AB határozata szerint az állam azt szeretheti tehát, akit akar, de azt aztán nagyon. És kétszeresen szeret, aki egy másikat nem szeret. Mindez pedig messzemenő következményekkel járt a gyakorlatban már eddig is, és még további vonzatai lesznek, ha az egyházak közül számos vallási közösséget kirekesztenek, vagy az eddigi tendenciát folytatva, a kiemelt – nagy vagy történelmi – egyházak kategóriáját intézményesítik.

Márpedig ennek lehetőségét elismerte az AB – ismét nem a vallások közti különbségtételnek mutatva a dolgot, hanem úgymond semleges világi szemponttal, a nemzeti történelemmel érvelve. Az úgynevezett történelmi egyházak iránti megkülönböztetett állami figyelem elfogadására utal az AB 1993-as határozata: „[Az egyház nagyobb szervezeti autonómiája] tükrözi ... azt, hogy a szétválasztás történelmi folyamatában elsősorban az államnak a ‘történelmi’ egyházaktól való elválasztásáról, és az azokhoz való viszonyáról volt szó.”¹⁴ Az egyházi mivolt – vagyis az *autonómia kedvezménye* – tehát eredetileg és eredendően a ‘történelmieknél’ jár. A százfős határ csak jóindulatú kiterjesztés.

A 8/1993 AB határozattal egy napon kihirdetett, a vasárnap és más vallási ünnepek munkaszüneti nappá nyilvánításának alkotmányosságát kimondó határozat¹⁵ is ezt támasztja alá, kissé tovább szekularizálva a történelmi egyházak kedvezményezett helyzetét. Az állam a munkaszüneti nappá nyilvánítással a társadalmi elvárásnak és szokásnak tesz eleget, hiszen az állampolgárok ezeket a napokat amúgy is hagyományosan családi körben töltik. Az állam szabadságának csak az a határa, hogy „nem részesíthet egyetlen vallást kizárólagosan kivételezett elbánásban, például azzal, hogy az adott vallás valamennyi ünnepét állami munkaszüneti nappá nyilvánítja.” Azaz az alkotmányos egyházpolitikába belefér, ha az egyházak egy körét, de nem egyetlenegy egyházat egyenlőbbnek tekintenek, anélkül, hogy engednék, hogy ezen kör igényei minden tekintetben kötelezők legyenek a társadalmi életben. Különösen elfogadható a különbségtétel, ha mindebben a társadalmi hagyományok és elvárások érvényesülnek.

Hogy az egyházak közti különbségtétel eredetileg mennyire volt világi alapú, és milyen viszonylag szűk körre vonatkozott, az mára közömbös. A faktikus normatív ereje – bizonyos határok közt – vitathatatlan. Az egyházak vagyonhoz jutása és finanszírozása a 4/1993 AB határozatban¹⁶ szentesített megkülönböztetés alapján teljesedett ki. Az alkotmánybírák elismerték az 1948-ban tulajdonos egyházak ingatlan-visszajuttatási igényét; ez aztán lassan átment megváltásba és összekeveredett a tartós állami feladatfinanszírozással, így hitéleti és egyéb tevékenységek finanszírozásával is. E döntésével az AB jórészt az 1948-as különbségeket engedte reprodukálni. Ezzel újratermelődött az a helyzet, amelyet a református Kormányzó politikája a kato-

likus, quasi-államegyház javára kialakított. Az 1938–48-as különbséghez járult az évenkénti költségvetési támogatás esetlegessége mint az állami költségvetési szabadság megnyilvánulása, valamint egyes egyházak kizárása a támogatásból. Mára – a vallások egyenlőségének nagyobb dicsőségére – a következő egyenlőtlen kategóriák léteznek a szabályozás szintjén vagy következtében: (1) egyházak, amelyeknek volt egyházi ingatlana 1948-ban, (2) egyházak, amelyek 1948-ban mostohák voltak, de ma finanszírozásra jogosultak, (3) egyházak, finanszírozás nélkül, esetleg az egyszázaléknyi személyi jövedelemadó címzettjeként, (4) vallási közösségek. Ezek a különbségek érvényesülnek bizonyos fokig az állami intézményekben folytatható tevékenységi lehetőségekben is.

Mivel a következmények rávilágítanak a korábban az AB által ki nem zárt megkülönböztetések velejáróira, előfordulhat, hogy a törvényhozó és az AB a százfős határ kapcsán engedett különbségtétel aggályos mivoltát érzékeli fogja. Ezt még akkor is lehet remélni, ha, mint alább jelzem, e különbségtételek befolyásos társadalmi és politikai csoportosulások érdekeit szolgálják. A gyakorlati alkotmányjogi probléma azonban az, hogy mindazok után, ami eddig – alkotmányjogilag mégoly vitathatóan, de nagyobb társadalmi feszültségek nélkül – történt, tovább vihető-e az eddigi gyakorlat? Szűkíthető-e az egyházak köre, lefokozhatók-e a kisebb egyházak vallási közösséggé? Esetleg kialakítható-e az ‘emelt szintű’, *de facto* ‘megállapodásos’ egyházak kategóriája, amely egyházak az állammal való kapcsolatokban nyíltan többjogokat kapnak?

Az első probléma eljárási jellegű: minden ilyen lépéshez módosítani kell az 1990:IV. törvényt. Az AB éppen az egyházi ingatlanok ügyében foglalkozott az alapjogok szabályozásához szükséges többséggel. Az, hogy valamely alapjogra vonatkozó törvényt az alkotmány vonatkozó előírása szerint a jelenlevő képviselők kétharmados többségével kell elfogadni, nem jelenti azt, hogy minden, az alapjoghoz tartozó kérdést – akár az alapjog korlátozását is – szintén kétharmados törvénnyel kellene elfogadni. A kétharmados követelménye „csak az adott alkotmányi rendelkezés közvetlen végrehajtásaként megalkotott törvényre [vonatkozik]. Ez a törvény az illető alapjog érvényesítésének és védelmének irányát határozza meg.”¹⁷ Az AB fennen hirdetett jogállamvédelmi és alapjogvédelmi elkötelezettségének fényében az álláspont

AZ AB A TÖRVÉNYHOZÓRA HAGYJA, MIT NYILVÁNÍT EGYHÁZNAK, KIVÉVE, HA VALAMELY KRITÉRIUM A VALLÁSGYAKORLÁS SZABADSÁGÁT SÉRTENÉ. ÜGY TŰNIK, A TÖRTÉNELMI EGYHÁZAK TEKINTETÉBEN MÉGIS AD TÁMPONTOT, AMENNYIBEN ITT A SZÉT-VÁLASZTÁS A TÖRTÉNELEM MŰVE.

meglepő, mert kifejezetten fenyegeti az alapjogokat. Az itt vizsgált esetben például bizonytalanságot hagy arra nézvést, hogy a százfős küszöb mint az egyházi státusz feltétele az alapjog érvényesítésének irányát meghatározó szabályok körébe tartozik-e. Láttuk, az AB a törvényhozóra hagyja, mit nyilvánít egyháznak, kivéve, ha valamely kritérium a vallásgyakorlás szabadságát sértene. Úgy tűnik, a történelmi egyházak tekintetében mégis ad támpontot, amennyiben itt a szétválasztás a történelem műve. A történelem elvégezte az állam helyett a meghatározást.

Ha belemegyünk ebbe az utcába, úgy minden szigorítás, és az ezzel járó ellenőrzés összeegyeztethetővé válik az autonómiával. Még az egyházi autonómiáról sem bizonyos, hogy mennyiben tartozik a vallásgyakorlási jog érvényesítésének 'irányába'. Főleg azért, mivel az AB fejtegetésének némely fordulata alapján arra lehet következtetni, a közösségi vallásgyakorlás 'irányát' azzal jelölték ki, hogy végül is összejöhetnek a hívők együttimádkozásra. Amikor az egyházi ingatlanok ügyéről volt szó, a vallás diktálta egyházi tevékenység körét ugyan az együttimádkozásnál összehasonlíthatatlanul tágabban határozták meg, ám a vallásszabadság intézményi keretei, illetve az intézményi kereteket szavatoló vagyoni viszonyok nem estek a védelem körébe, azaz nem volt szükség arra, hogy a kérdést kétharmados törvény szabályozza ...

Az AB akkori többségét alkotó nyolc bíróból öt azonban már visszavonult. Ha szigorító törvény születik, ennek esetleges felülvizsgálatakor az egykori többség egyetlen tagja sem fog részt venni az ítékezésben. Az új összetételű AB egyik első határozatában¹⁸ úgy találta, hogy az alkotmány alapján kétharmados többséggel hozott törvényszöveget nem lehet később egyszerű többséggel módosítani, még akkor sem, ha a módosítás részletszabályra vonatkozik. Szigorítást legfeljebb a hatályos törvény rendelkezéseit nem érintve, a vallásszabadságnak a törvényben kijelölt irányban történő megvalósítása leple alatt lehetne egyszerű többséggel elkövetni. Mindez formai-eljárási probléma. A tartalmi kérdés az, hogy az alkotmány rendelkezései, és azoknak az AB által feltárt értelme alapján van-e alkotmányos lehetőség az egyházzá nyilvánítás – technikailag még mindig bejegyzés! – megszigorítására, és az egyházként el nem ismert vallási közösségek tevékenységének fokozott ellenőrzésére, esetleg korlátozására, az egyházakkal vagy egy részükkel szembeni jóindulatú, támogató elválasztás helyett a rideg és ellenséges elválasztásra.

Mivel a vallásgyakorláshoz szükséges az egyházalapítás és -működtetés, azok megnehezítése olyan

hátrányos megkülönböztetés, mely közvetlenül érinti a szabad vallásgyakorlást. Ezért alkotmányellenes az, ha méret szerint és alapján korlátozzák a hit közösségi gyakorlását, az egyházkénti, azaz *belső ügyeiben autonóm szervezetként* való működést. Ahol egy adott belső szervezet, egyházfelépítés a hit gyakorlásának része, ott az autonómia elutasítása eleve és közvetlenül a vallásgyakorlás korlátja lenne. Azt állítani, hogy nem egyenlőtlenség az, ha valaki nehezebben gyakorolhatja vallását egy állami intézkedés következtében, mint mások a maguk vallását, egyszerű logikai hiba. És persze alkotmányellenes is, hiszen a különbség nem a társadalmi elismertségből, a történelemből, a méret- és erőforrásbeli eltérésekből adódik, hanem maga a szabályozás okozná.

Az egyházként való elismerést korlátozó módosítás sértene a szerzett jogok és az elismert jogvédelmi szint elvét, amit az AB több más alapjog tekintetében védelmet érdemlőnek talált. Eszerint legalább a jelenleg bejegyzett egyházak és a mögöttük álló vallások, sőt a jövőben felbukkanó vallási közösségek tekintetében is a jelenlegi jogvédelmi szint az irányadó minimum. Mit jelent az 'elért jogvédelmi szint' fenntartásának követelménye? Az AB az egészséges környezethez fűződő alkotmányos jog értelmezésekor a határozat rendelkező részében kimondta, hogy a jogszabályokkal biztosított védelmi szint nem csökkenthető, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. „A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan,”¹⁹ a későbbiekben ezt az elvet a szociális jogokra is kiterjesztette a testület. Ez a felfogás a vallásszabadsághoz hasonló alapjogok tekintetében a nyugat-európai gyakorlatban nem ismeretlen – lásd különösen a francia Alkotmánytanács hasonló doktrínáját. Ha tehát az egyház mint a vallás szabad, közösségi gyakorlásának autonóm szervezeti formája a vallásszabadság védelmének formája – amit nehéz tagadni –, akkor a jelenleginél megszorítóbb szabályozás visszalépés lenne a vallásszabadság gyakorlásában – a már létező egyházak esetleges újrabefejtegetése pedig ezek szerzett,²⁰ elismert jogait kérdőjelezné meg még akkor is, ha egyes esetekben az újregisztrálás sikeres lenne.

Természetesen, különösen, ha nem alkotmányos alapjogról, illetve azt megvalósító intézményről lenne szó, más alkotmányos alapjog vagy érték érvényesítéséhez – ha ez elkerülhetetlen – alkotmányosan lehetséges a védelmi szint lejjebb szállítása, de ilyen értéket a pravoszlávia védelmén kívül még az orosz Duma törvényhozói sem tudtak összeszorongani. Az autonómiát biztosító elválasztás elvével nyilván nem fér össze, se orosz, se magyar földön va-

lamely hit kitüntetett védelme. A meglevő egyházak hívóállománya nem alkotmányos érték. Nem logikus azt állítani, hogy a térítés más 'melevő' vallás szabadságjogába ütközik, és ezért korlátozható, hiszen a térítés a vallásgyakorlás által kifejezetten védett tevékenység. Más kérdés, hogy a térítés bizonyos formái, ha birtokháborítással vagy a közrend óhatatlan megzavarásával járnak, jogellenesek lehetnek. A külföldiek távoltartása a magyar hitvilágtól szintén nem alkotmányos érték, sőt mivel a vallásszabadság alanya mindenki, éppenséggel a külföldiek vallásgyakorlását és így a külföldi vagy külföldi eredetű egyházakat is védi az alkotmány. A destruktív szekták nevű mítosz már csak tényszerű bizonyítottság hiányában sem tekinthető alkotmányos érték veszélyeztetésének. Végül ami az agy mosás nevű rémképet illeti, a lelkiismereti szabadság megsértése és a kábítószerrel való visszaélés törvénybe ütközik, ha tehát ez lenne a térítés vagy hitgyakorlás eszköze, úgy nem vallási cselekményről van szó, hanem büntettről. Törvényeink védik a szülők jogát a gyermek vallási nevelésére, ámbar épp a gyermekek jogairól szóló 1989. évi ENSZ-egyezmény teszi lehetővé a szülő ezen jogának korlátozását a gyermek fejlettségének függvényében. Ha a hatályos jogvédelem a gyermektérítéssel mint a szülő nevelési jogának megsértésével szemben nem nyújt elégséges védelmet, akkor ezt kell jogilag rendezni, és nem az agy mosónak bélyegzett hitet kell üldözni.

Jogi probléma felekezetekkel és egyházaikkal csak ott volna, ahol a hit tanításainak követése valószínűleg bűncselekményt, s így a vallás és az arra épülő egyház bűncselekmények elkövetését tenné kötelezővé. Ez esetben az egyházi jelleggel szemben a bünszövetségi jelleg kerülne előtérbe, és az egyházkénti bejegyzés nem jöhet szóba, illetve a bejegyzés törlésére kerül sor. Természetesen arra is lehetőség van, hogy a vallásszabadság érvényesülése érdekében az állam, tekintettel az adott hitgyakorló magatartás társadalmi veszélyességének hiányára vagy csekély fokára, kivételt engedjen az általános tilalmak alól. A demokratikus államot az jellemzi, hogy arra törekszik, minél kevesebb polgárnak kelljen olyan törvények szerint élnie, melyek lelkiismereti terhet okoznak. Pontosan ez az *akkomodáció*, beillesztés történik a katonai szolgálatmegtagadás megengedése esetében. Mindig korai a limine kijelenteni, hogy ami bűncselekmény ma, az nem lehet elismert vallási tevékenység holnap. Arról a buzgóságot hűtő történelmi tapasztalatról nem

is szólva, hogy a büntetőjog inkább változik, mint a hittétel.²¹

Az orosz Duma szellemi horizontján túlmutató²² korlátozást indokló alkotmányos alapjog vagy érték nem látszik, az esetleges megszorítások hatékonyra tételéhez szükséges jogkorlátozások viszont jól beláthatóak. Minél szigorúbb igazoláshoz kötött az egyházalapítói és esetleg a hitgyakorlói létszám, annál inkább szükségessé válik bizalmas adatok gyűjtése és kezelése, a vallási hovatartozás nyilvántartása. Nemcsak a hit megvallásának megkövetelése vitatható, hanem az adatgyűjtés is. Ezen aggályokhoz járulhat a hittételek és a hitgyakorlat ellenőrzésének igénye – amit a hatályos törvény, nagyon helyesen, szintén kizár. Ugyan ki adhat egy közigazgatási szervnek, az abban dolgozó úgynevezett szakértőnek tudást és merszet, hogy hitbéli dolgokat megítéljen? De persze, egy jól felszerelt hivatalt csak akkor lehet működtetni, ha az éberséget már intézményesítették. Ezt a szerepet eljátszotta az Egyházügyi

Hivatal, de elődje, a Királyi Kultusz és a Királyi Belügy is. A vallásgyakorlás szabadságához hozzátartozik a meg nem figyeltség tudata is. A vallásszabadságnak aligha tenne jót, ha sejthető lenne, hogy a titkosszolgálatok kiterjesztik nemzetvédelmi áldásosságukat a szakértők szerint gyanús, destruktív egyházakra, melyeket operatív szektának neveznek...

A feltételezett visszaélések megelőzésére leghatékonyabban nem is a félelemben tartó ellenőrzés, hanem az előzetes vizsgálat a leghatékonyabb eszköz, vagyis a bejegyzési rendszer tartalmi vizsgálathoz kötése, ami valójában a bejegyzés engedélyezéssel való felváltása. Az előzetes vizsgálat pedig nem egyéb, mint a cenzúra intézményesítése a lelkiismereti szabadság területén. Ha nem lenne félelmetes a perspektíva, mulatságosnak is tekinthetnénk, hiszen a cenzúra tilalmát egyebek közt éppen a vallásszabadság védelmében fogalmazták meg – egyházi férfiak (is).

Nem hiszem, hogy komoly ember az újra fejbe verendő hagyományok közé sorolná a nyelvhasználatban felöltő bevett²³ és elismert vallásfelekezetek közti megkülönböztetést. Kétségtelen, az ezen fogalmakat használó monarchiabeli szabályozás a maga korában előremutatónak számított, és például a mai százas határértéknél szerencsésebb volt az a követelmény, amelyet az 1895:XLIII törvény cikk tartalmazott. Ez utóbbi szerint az egyház szerinti elismeréshez az állampolgárok tartoznak legalább egy egyházköztség felállítását és fenntartását, továbbá a felekezetiükhöz tartozó gyermeknek

iskolai hitoktatást biztosítani. Persze egy olyan rendszerben, ahol számos egyház az államtól várja a fenntartást, ez az önerő-elv mint az egyházi autonómia alapja, nem sok rokonszenvre számíthat. Az elismert felekezetek – bár elismerésük elvileg automatikus volt – számos tekintetben, például a tulajdonszerzés során hátrányosan különböztető szabályok alá estek.²⁴

Összegezve: a szigorító egyházbejegyzés több oldalról is alkotmányellenes. Közvetve és közvetlenül sérti a különböző felekezetekhez tartozók jogegyenlőségét, amennyiben kellő ok nélkül nehezíti vallásgyakorlásukat, különösen, mert nem adja meg a nem egyházként működő közösségeknek a belső autonómiát. Továbbá kényszerítő ok nélkül csökkenti a vallásgyakorlás szabadságának már elért jogvédelmi szintjét. Akár a magyar AB-nek, akár más demokráciák bíróságainak az alapjog-korlátozásra vonatkozó követelményét, az úgynevezett szükségességi-arányossági tesztet vesszük figyelembe, megállapítható, hogy annak a szigorító változtatás nem tenne eleget. Nincs olyan kényszerítő alkotmányos, állami vagy társadalmi cél, mely egyes felekezetek egyházkénti működését a demokratikus és szabad Magyarországon indokolná. Az általános állami szabályokkal való állítólagos visszaélés nem ilyen, mivel – ha lenne ilyen probléma – azt a hatályos törvények hatékony érvényesítésével kell orvosolni. De ha a törvényhozó úgy vélné, hogy a többség erkölcsi felfogását sérti vagy a nemzeti történelmi hagyományoknak ellentmond új vallások egyházi formához engedése, és ez lenne a törvényhozói cél, akkor sem elégíti ki a tesztet a korlátozás, mivel az egyházi forma megtagadása ellentmond az arányosságnak. Még ha – jobb meggyőződésünk ellenére – elfogadnánk is, hogy az egyházi forma hiányában az állítólagos visszaélések jobban ellenőrizhetők, tehát a szabály valamely társadalomvédelmi cél előmozdításának alkalmas, ésszerű eszköze; az eszköz akkor sem lesz alkotmányos. A be nem jegyzés ugyanis nem a legenyhébb jogkorlátozási forma, és még ha az lenne is – ha tehát igaz lenne, hogy társadalmi szervezatként is tökéletesen gyakorolható a vallás –, akkor sem igazolható, hogy más, kevésbé korlátozó eszköz választása mellett nem lehetne a célt, azaz a visszaélések nehezítését, illetve a hagyományos egyházak tekintélyének megőrzését elérni. Végül, még akkor is, ha a feltételezett célok szolgálata – a közrend és a hagyományos értékrend védelme – megalapozná is általánosságban az alapjog-korlátozás lehetőségét, a korlátozás meghatározott csoportok és egyének számára a céllal szolgál

érdekhez, értékhez képest túlságosan nagy terhet jelentene.

A korlátozással szolgált, feltételezhető célok vagy képzeltek, vagy irrelevánsak – mint például az adócsalás –, vagy olyan ideológiai értéket fejeznek ki, amelynek ilyenfajta védelme ellentmond az állam semlegességének, valamint az állam és az egyház elválasztásának. Ez az ideológia a hagyományos, Magyarországon honos történelmi vallások társadalmi szokásként és értékrendként való védelmét kívánja a szokatlan és ezért részben kulturálisan idegen vagy gyanús vallásokkal szemben. Amikor a vallásgyakorlási szervezeti formák közt különbséget tesznek, nem a társadalmi szokásoknak a jogalkotó tetszésétől függő védelméről van szó, mint a heti pihenőnap kijelölésekor; hanem az állam világnézeti kérdésekben foglalt állást. Érdemes tehát megvizsgálni, miféle értékrend fejeződik ki az állítólagos közfelfogásnak megfelelő kisegyház-ellenességben. Egy ilyen állítólagos közfelfogás – ha 'alkotmányos' egyházpolitikává válna – azon állampolgároknak az államnemzethez tartozását kérdőjelezné meg, akik nem a kitüntetett felekezetekhez tartoznak, mivel állampolgári jogegyenlőségük megerősítése helyett a megtúrtságükről foglalt állást.

A magyarországi egyházakkal kapcsolatban nem is az egyházak elismerésének esetleges megszigorítása, illetve a megszigorítás alkotmányossága az érdekes. Intellektuálisan az az izgalmas, hogy miért jelentkezik ez a visszatérő követelés a – bár akarata ellenére, de mégiscsak szekularizált – magyar társadalom visszakeresztényesítésére, elsősorban rekatolizálására. Ez túlmutat az alkotmányjogi problémán, de innen indulnak az alkotmányossági gondok és – legalábbis részben – az AB-határozatok is. Meg kell tehát vizsgálnunk, honnan az igény és a bátorság erre az ellenszekularizációra egy olyan országban, amelynek történelmi tudatában az ellenreformációnak a Habsburgok nemzetellenes programjaként kellene élnie. Hogy feledkezhet meg a kollektív tudat az igaz hithez visszatérés emlékezetes és minden felekezet számára gyanús jel-szaváról, arról az ellenreformációs tételről, miszerint inkább legyen Magyarország a farkaské, mint eretnekeké?

A magyar lakosság vallásossága ma ambivalens. Nominálisan a legtöbben valamely felekezethez, elsősorban a katolikus egyházhoz tartozónak mondják magukat, és még ez is némileg változik az uralkodó politikai légkör függvényében. Eközben a lakosság mindössze tíz százaléka él a szervezett egyház keretei között rendszeres hitéletet. A képhez tartozik, hogy az egyházzal és a vallással kapcsolatos, tájéko-

A LAKOSSÁG MIND-
ÖSSZE TÍZ SZÁZALÉ-
KA ÉL A SZERVEZETT
EGYHÁZ KERETEI
KÖZÖTT RENDSZE-
RES HITÉLETET.

zatlanságot tükröző elvárások a hitélet mellett jelentős mértékben karitatív tevékenységet várnak az egyházaktól.

A vallásilag közömbösek felekezethez tartozása egyáltalán nem szokatlan a posztkommunista szellemi válságban. Oroszországban egyre többen vélik úgy, hogy a pravoszlávság országukhoz, ehhez a konkrét tartalommal megtölteni kínos azonosság-tudathoz tartozik, bár az ilyen pravoszlávnak fogalma sincs a vallásról, és a hit semmiféle centrális, meghatározó szerepet nem játszik életvitelében, énjében. Hasonlóképpen, mintha Magyarországon is elővennék az identitás teremtéshez a családi azonosság hagyományos részét alkotó örökölhető elemet, a családi vallást. Adott esetben a vallási alapú önazonosítás kényelmesebb is, mint a nemzetiségi származás. A nemzetiségi eredet különbségre vezethetne a nemzeti identitás szempontjából, adott esetben még az is kiderül, hogy valaki születésénél fogva nem a nemzetesthez, vagy annak gerincéhez tartozik. Ennél bármely keresztény felekezethez tartozás megnyugtatóbb – belefér a nemzeti egységbe; hogy a nemzetbe bármely keresztény hitvallású belefér, azt éppen a szocializmus emlékezet-mosása tette egyébként lehetővé.

A magukat felekezethez sorolók a vallásról vagy az egyházban éléssel járó terhekről keveset tudnak – marad a karitatív, kissé idealizált és így vonzó egyházszerp, amit ráadásul az állam finanszíroz. Hogy a legtágabban vett egyházi szolgáltatásokat a 'történelmi' egyházak régebben saját embereikkel, és saját, itt nem firtandó eredetű vagyonukból nyújtották, az persze háttérben marad. Áldozni a hitért az emberek nagy része nem tud és még kevésbé akar, ezzel szemben az egyházi szolgáltatások materiális biztosítását, mint minden más szolgáltatást – a tévétől a nyugdíjig – az államtól várják. Odáig nem jut a hétköznapi okoskodás, hogy észrevegye, az egyházaknak nincs személyi állományuk az oktató- vagy karitatív feladatok ellátására. Erre egy szekularizált társadalomban nincs is, és nem is lesz szükség – persze már ameddig a magyar társadalom megmarad szekularizáltnak. Az is szinte észrevétlen marad, ha egyes egyházak ellátnak a hit szorosan vett gyakorlásán és a valóban a hívőktől induló karitatív fellépésen túl²⁵ olyan tevékenységeket, amelyek nem tekinthetők a hitgyakorlás részének. Ilyenek a világnézetileg befolyásolt oktatási, és inkább *pro forma* egyházi szervezetszerű gondozási és egészségügyi, tehát csak látszólag karitatív tevékenységek. Ezekhez az egyházak azután – az állítólagos közvelvárással indokolt – állami finanszírozást igényelnek, amit a posztkommunista szolgáltató állam a vallásszabadságot előmozdító kiadásként számol el.

A nemzeti identitás e paradox igényét erősíti – de egyedül aligha vihetné sikerre – az egyházak mint szervezetek önérdeke. A politikai-nemzeti identitás építéséhez kapcsolódó egyházaknak az a figyelemreméltó érve is meghallgatásra talál, hogy a hívők elszegényedtek, illetve a kényszer-szekularizáció okán nem gyakorolják hitüket. Mivel a hitbe születettek nem tudhatják, mit tesznek, illetve mit nem tesznek, helyzetbe kell hozni őket. Az egyházaknak – állami segítséggel – kvázi kínálati piacot kell teremteniük, az majd létrehozza a keresletet, a felekezethez tartozást hitté változtatva. Ha egyre több az egyházi iskola, majd oda fognak kíváncsogni, hát még, ha más iskola csak messzebb akad. Ha felvesszük – az állam kontójára – egyetemreinkre mindazokat, akik máshová nem jutottak be, majd mind többen jönnek hozzánk. Ha a kórház a mi igazgatásunk alatt van, nem fognak tudni máshová menni a betegek, és nekünk lesznek hálásak, akik netán meggyógyulnak a társadalombiztosítás pénzén – a saját (köz)pénzükön. Nem is szólva az orvosok és tanárok hirtelen feltámadó lojalitásáról, és a lojalítás jutalmazására nyitva álló megnövekedett egyházi lehetőségekről.

Mindez attól válik alkotmányjogi problémává, hogy egy adott nemzeti identitás politikai elfogadásával az állam a maga eszközeivel az identitásképhez illő egyházakat fogja támogatni – egy, a vallások közt formailag nem különböztető, külső szempont alapján. A megkülönböztetés ugyanis beállítható úgy is, mint aminek semmi köze a vallások különbségéhez, lásd például az ünnepnapokra vonatkozó okfejtést, hanem a nemzeti identitással kapcsolatos. Csakhogy a nemzeti identitás előmozdítása – még ha érték is –, ellentétben a vallásszabadság biztosításával, nem szerepel az állam kötelezettségei közt.

Az azonosság-teremtés igénye és az identitás köré szerveződő érdekek együttműködésének hatására valamennyi eddigi demokratikus kormányzatunk készletét érzett, hogy az állam anyagi és intézményteremtő eszközeivel – azaz valamennyi adófizető pénzén – mozdítsa elő a vallásszabadságot egy nem vallásos országban. Egy olyan országban, ahol azonban az állítólagos közmegegyezés szerint a valóság és az egyház behatolása az államba helyénvaló dolog, függetlenül attól, hogy ténylegesen mit gondol a többség – mivel a vallásosság az, ami a társadalmat 'rendessé' teszi. A hitoktatástól, meg a judeo-keresztény kulturális tájékoztató tantárgyaktól a gyerekek állítólag tisztelttűdők lesznek – tehát a dolog 'vitathatatlanul helyes.' A rendességnek ez a mintája már a maga idején – Pacelli látogatásakor vagy 1944-ben – is anakronisztikus és sikertelen volt.

Az egykor történelmileg létező, és csak töredékesen ismert rendszert állami támogatások megszerzésével és megadásával akarja újjáéleszteni a legtöbbször politikacsináló, anélkül azonban, hogy bármilyen állami politikát akarnának szolgálni vagy elvárják ennek kiszolgálását – a mindenkori szavazat-támogatás jámbor óhajától itt eltekinthetünk. Egy sajátos Konrád György-i antipolitikát érvényesít a konfliktuskerülő magyar állam. Az állam semleges a történelmi egyházakkal szemben, egyszerűen mert 1989 óta az a politikája, hogy nem nagyon akar vagy mer akarni politikát – se oktatáspolitikát, se egészségpolitikát, se szegénypolitikát –, így aztán ellentétbe se kerülhet e területeken az állami politikával.

Nem tagadható, a vallás összetarthat egy nemzetet – bár korántsem biztos, hogy a globális piac viszonyai között is. Ennyiben érthető a mindenkori államhatalom e tekintetben következetes egyházbarátsága. Az persze nem áll, hogy vallási egyneműség kell ehhez az összetartáshoz. Sokvallású országot is összetarthat a plurális vallásosság. Már Locke jelezte, hogy a kisebb, disszenter egyházhoz tartozók is hívek lesznek az államhoz, ha az állam megvédi őket. Az is valószínű, hogy a gyorsütemű változások és jelentős rétegek lecsúszása, a Kádár-rendszer kimúlásával előtörő egzisztenciális bizonytalanság olyan feszültségeket teremtett, amelyekkel szemben a mitizált és ismeretlen elrendezés megbízható rendként, viszonylagos sikerrel kínálható. Jórészt ugyanezen bizonytalanság szül szorongást a szokatlannal szemben, ami az ismeretlen, tehát 'idegen' vallások és 'szekták' iránti gyanakvást és hisztériát növeli. Ilyen szorongás azonban aligha tehető alkotmányos politikává. Amikor az AB megindult ezen az úton, csak súlyos logikai képtelenségek árán, saját jogvédő programját veszélyeztetve sikerült némi legitimitációt adnia. A legitimitációt nehezítette, hogy az alkotmányosságból épp az következik, hogy a hisztériákkal szemben meg kell védeni a szabadságot, még ha a hisztériák többségi akarattá válnának is felelőtlen politikusok kezében.

A szigorítás mellett szokták felhozni, hogy 'így van ez másutt is.' Az igazság az, hogy mindenütt másképp van, s még a nyugati nemzeti megoldások sem vitathatatlanok. Németországban a jogállamiság elviselte a szcientológia elleni államvédelmi fellépést, de Görögországnak a nemzetközi közösség Strasbourgon keresztül is az orrára koppintott, amikor nem hagyott fel Jehova tanúi alkotmányban is rögzített üldözésével. Hogy a szekularizációs erő-

kel kötött 19. század eleji megegyezéseket, az akkori társadalmi béke eszközeit mint történelmi kövületet egyes – és korántsem minden – európai országok alkotmánya rögzíti, nem kötelező példa Magyarországnak. Svédország épp most törli alkotmányából az államegyházat. A magyar alkotmányban benne van állam és egyház elválasztása, míg az évszázados kompromisszumokat rögzítő régebbi európai alkotmányok többségében ez nem szerepel. De ettől még a magyar alkotmány megnyugtatóan európai. Nincs ok arra, hogy a katolikus Ausztriához hasonlítsunk az egyház- és vallásszabályozásban, mint hogy az ellenkező végletnek tekinthető katolikus Franciaországhoz vagy protestáns Hollandiához sem kell igazodnunk. Az Európai Emberi Jogi Bíróság a vallásgyakorlás szabadságán túl a közösségi vallásgyakorlás formájának meghatározását a nemzeti megítélésre bízta. Nincs okunk e téren máshoz igazodni, semmiféle uniós csatlakozáshoz nincs ilyes-

mire szükség. Az Európai Unió jogrendszerének nem képezi részét a kérdéssel foglalkozó 1996-os parlamenti határozat. A határozatban foglaltaknak jogrendünk egyébként is megfelel.²⁶

A magyar viszonyok és a szabályozás sem a gyermeklopást, sem a kábítószerkereskedelmet, sem a pénzmosást nem segítik elő. Tudtommal az egyházak pénzáttulására is az általános szabályok vonat-

koznak – ha nem így lenne sem az egyházakra vonatkozó szabályokat célszerű módosítani, hanem a pénzforgalomra vonatkozó rendelkezéseket kell általánossá, kivételt nem ismerővé tenni. Sem a vám- és szabályok, sem az orvosi tevékenység szabályai nem tartoznak a hitgyakorlás körébe. Senkinek sincs oka, sem tényalapja olyan látszatot teremteni, ami az uniós csatlakozást nem-létező okból hátráltatja. Ami pedig az adókedvezményekkel és vámkedvezményekkel való visszaélést illeti, a vallási béke bolygatásánál egyszerűbb, ha a szabályozás a valós hitgyakorlási cél ellenőrzését teszi lehetővé. Aki tehát ilyen kedvezményt akar igénybe venni, annak vállalnia kellene – más szervezetekhez hasonlóan – az alkotmányos célú felhasználás igazolását és annak ellenőrzését. Ez a megoldás nem érinti a hitgyakorláshoz elengedhetetlen szervezeti autonómiát, s így még a látszata is elkerülhető annak az alantas vádnak, hogy egyházak mondjuk arra használnák az autonómiájukat, hogy vezetőik számára vámentesen importálnak luxusautókat.

Semmi kényszerítő ok sincs arra, hogy egy állítólagos európai modellhez igazítsuk a társadalmi kon-

szenzust szolgáló és eredményező 1990-es szabályozást. Az egyház alatti szintű vallási közösségek kategóriáját a Habsburg katolicizmus által átitatott Ausztriában és az orosz autokráciában erőltetik. Éppen ez az a két hagyomány, amivel Magyarország hagyományosan szemben állt.

Magyarországnak nem azért nem érdeke a kisegyházak megkülönböztetése, mert az amerikai törvényhozás szerint ez esetleg vallásüldözésnek minősül, amire szankciók vonatkoznak, hanem mert saját magával, egyébként vallott hagyományával és valódi közmegegyezésével fordulna szembe. A vállalható hagyomány nem a nazarénusok üldözése Horthy, vagy a katolikusok üldözése Rákosi alatt. Hagyomány lehet viszont, ami csak részben történt meg, vagyis ebben az esetben az, amit Eötvös képviselt: az egyház függetlensége. És az, amit Deák képviselt, aki azt mondta, hogy ő az állam és egyház viszonyában az amerikai megoldást tartja mérvadónak, s ha azt honi viszonyaink közvetlen alkalmazhatóvá nem teszik, sosem pártolná azt, ami távolabb vinne attól.

Hogy miért Deák és Eötvös a mérvadó hagyomány? Mert ez állt szemben azzal a katolikus egyház által is védett feudalizmussal, mely a nemzetet a Habsburgok kezére játszotta és megosztotta. Nem képzelt helyességek nevében államilag támogatott intolerancia, hanem az egyenlők sokfélesége az, mely alkotmányosan kívánatos egységet teremthet a Köztársaságban. Ez pedig elképzelhetetlen az állami szabályozás – és az arra épülő, az által kötött állami gyakorlat semlegessége nélkül.

JEGYZETEK

1. A vallásgyakorlásnak az egyházi szervezeti formához rendelkezésével a jogalkotó eleve bizonyos, a judeo-keresztény hagyományban ismert vallásgyakorlási-szervezeti formát emelt ki. Ez hátrányos kényszerubbony az ide nem tartozó hiteknek, de védhető azzal, hogy a semleges állami jogrend éppen a kánonjogi egyházi szervezetek jogi formáira épül.
2. Nem kívánok foglalkozni azzal az érveléssel, hogy a hitélet intenzitása ezt módosítja, s hogy vajon nem kellen-e az egyház nagyságánál a hitbeli előírásokat mondjuk hetente gyakorlók számát figyelembe venni.
3. Ausztriában és Csehországban szigorúbbak a követelmények. Vannak viszont olyan országok is, ahol a létszám-minimumot mint olyat a vallási megkülönböztetés alkotmányellenes formájának tekintik.
4. Más kérdés, hogy alkotmányosan aggályos, hogy ez a megítélés adott esetben miniszteri rendeleti szintű szabály jóindulatától függ – ezzel az AB nem foglalkozott.

5. 8/1993. (II. 27.) AB határozat. ABH 1993, 99, 100.
6. Ha például a 'kisegyház' nem tud a büntetvétségrehajtással megállapodni saját istentiszteleteinek rendjéről, mert a feyházakban nincs elég, az adott felekezethez tartozó hívő, akkor nincs az államnak olyan pozitív kötelessége, hogy az azonos felekezeti hovatartozást egy börtönben tartsa. A demokratikusan meghatározott törvényhozás, vagy a közvélemény hatására a végrehajtó hatalom természetesen kialakíthat olyan börtönrendet, mely a felekezethez tartozást figyelembe veszi. Egy ilyen megoldás még nem jár az állam és egyház elválasztásának sérelmével. Aggályos azonban, ha az állam egy általa fenntartott tábort lelkészi szolgálat kialakítása során csak azon egyházak képviselőit veszi figyelembe, amelyekről azt gondolja, hogy szolgálataira tömegesebb az igény.
7. 4/1993. (II. 12.) AB határozat. ABH 1993, 48.
8. Ha pusztán vagyon-visszajuttatásról lett volna szó, akkor ezt a kifogást nem lehetett volna felhozni – csak hogy, mivel alkotmányosan semmiféle államosított tulajdont sem kellett visszajuttatni, az AB sem ilyenként értékelte a vagyonvisszaadást, hanem a hitéleti támogatás részének tekintette. A támogatás mértékének megállapításához a korábbi vagyon nagysága viszont esetleges, sőt történelmileg diszkriminatív szempont.
9. Alkotmány 60. § (3) bekezdés.
10. 8/1993. (II. 27.) AB határozat. ABH 1993, 99, 102.
11. A weimari alkotmány ma is hatályos 137. szakaszában szerepel a tartósság kritériuma – de ez se a 'tanra', hanem a szervezetre vonatkozik.
12. Ha már egyszer – a visszaélésektől tartva – az AB elfogadhatónak tartotta a százfős határt, kifejtette volna, hogy a vallás mint kollektív tudatforma feltételezi, hogy bizonyos számú személy osztozik teteleiben, ellenkező esetben szolipszizmus vagy egyéni elmebaj. Az egyházkénti elismerés egyébként is a kollektív vallásgyakorlást védi. A száz fő olyan, bizonyos fokig önkényes de semleges határ, ami alatt a kollektív vallásgyakorláshoz szükséges szerveződés igényei ésszerű feltevés szerint alacsonyak. De alapjában véve minden létszám-megkötés ellentétbe kerülhet a vallás szabadsággal – például, ha a vallás hitbeli tanításához tartozik a hierarchikus, antidemokratikus és diszkriminatív felfogás, ami alapján társadalmi szervezet nem jöhetne létre. Ha egyszer az egyház a vallásgyakorlás joga révén létezik, akkor a létszám megkötése, bár ésszerű és semleges, nem elegendő. Nincs semmiféle kényszerítő oka. Annak természetesen nincs akadálya, hogy egy alkotmány azt mondja ki, hogy egyházként a társadalmilag széles körben elfogadott vallás szerveződik. Az államegyházak alkotmányba írása például nem áll távol ettől. Ehhez azonban módosítani kell az alkotmányt, és még mindig kétséges marad, hogy nem vezet-e ez a vallásgyakorlók

közi hátrányos megkülönböztetésre. Ezen alkotmányba foglalt megszorítás nélkül vagy elfogadjuk, hogy minden vallási közösség jogilag azonos formában működik, és az esetleges kedvezmények nem ehhez, hanem konkrét tevékenységhez kapcsolódnak, vagy olyan jellegű semleges kritériumokat keresünk, mint a weimari alkotmányban szereplő tartósság, vagy az 1895-ös magyar törvényben leírt öfenntartó képesség. Mint a gyakorlat mutatja, az ezen elvileg semleges és a 'komolyság' jeleire összpontosító kritériumok súlyos visszaélések forrásai. Gyakorlatilag a diszkrecionális értelmezést kizáró létszámhatár – minden elvi kifogásolhatósága ellenére – megnyugtatóbb, hatósági visszaéléstől mentes eredményt hoz.

13. Még kevésbé világos, hogy milyen alapon érinthette az állam az ingatlanjuttatással az önkormányzatok tulajdonát – mégha kötelezte is a törvény az államot megfelelő ellenértékű ingatlan szolgáltatására. Elvégre, ha a kisajátítás elveihez ragaszkodunk, hol van a közérdeket szolgáló többlet az egyház számára átadásban ott, ahol az addigi tulajdon épp ugyanazon közérdek, mondjuk az oktatás szolgálatában állt.
14. 8/1993. (II. 27.) AB határozat. ABH 1993, 99, 103.
15. 10/1993. (II. 27) AB határozat. ABH 1993, 105.
16. 4/1993. (II. 12.) AB határozat. ABH 1993, 48.
17. Ugyanott. ABH 1993, 48, 64.
18. 1/1999. (II. 24.) AB határozat.
19. 28/1994. (V. 20.) AB határozat. ABH 1994, 134.
20. Ebben az esetben teljesen jogos az egyház szerzett jogáról beszélni, mivel azt hatósági aktus konkrétan rögzítette, egy alkotmányosan kimondott alanyi jog tekintetében.
21. Az ellenkezőjére példa a mormon többnejűség doktrínájának feladása szerencsés pillanatban érkezett próféta útmutatás alapján.
22. Az orosz Duma 1997-ben határozatot intézett Jelcinhez, s követelte a térítők és a szekták elleni harcot, ami tükröződik az 1997-es orosz törvényben. (Lásd Gereben Ágnes: A társadalom biztonsága és a klerikális bolsevizmus. In: Fundamentum 1997/2. 35. o.). Az orosz határozat fogalomhasználata rávilágít az úgynevezett kiségyház-probléma szellemi gyökereire. A ha-

tározat a totalitárius szekta elnevezést használja – 1961 óta totalitárius jellegre hivatkozva üldözték a kommunista kormányzat felsőbbbbségét visszaautasító evangélizáló felekezeteket; korábban is üldözték, de addig a szovjet hatóságok nem bajlódtak indoklást sugalló megbélyegzéssel. Nemcsak a fiatalabbak kedvéért kell megjegyezni, hogy 'a sokaktól halljuk,' 'a lakoságnak az az igénye fogalmazódott meg' formula szintén az önkényuralmi korszakok hatalom védte blöffjei körébe tartozó hivatkozás, és nem érv.

23. A bevett felekezetek a különböző alkalmakkor és részben más-más jogállással, törvénnyel elismert felekezetek és egyházak, helyzetüket az 1895 törvény a korábbi jogállapotukban megerősítette.
24. Lelkészség csak magyar állampolgár lehet, s csak magyarországi képesítéssel; ez feltehetőleg a nemzetiségek ellen is irányult. Alkalmazása a törvényhatósági jóváhagyástól függött. Az elismert felekezetek ingatlan-szerzési joga korlátozott volt, csupán hitgyakorlással, jótékonyossággal és szolgálati lakással összefüggő ingatlanra vonatkozott. A törvényhatósági jóváhagyási és ellenőrzési jogot 1920-tól erős megszorítási gyakorlattá fejlesztették.
25. Újsághírek alapján úgy tűnik, hogy amikor egyházi szervezésben karitatív tevékenységre kerül sor, a donorkor elsősorban külföldi egyházak és magánszemélyek.
26. A határozatot a vercors-i (Franciaország) öngyilkos-lemezárolt fanatikuss csoport esete ihlette. Az Európai Parlament azt szeretné, ha az EU Tanácsa elérné, hogy a közösségen kívüli államok nyújtsanak segítséget az eltűnt személyek felkutatásában. Ez nem a lelkiismereti szabadságról szóló törvény hatáskörébe tartozik. Amit a Parlament a tagállamoktól szeretne, az az egyház név alatt elkövetett szexuális zaklatás, szabadságkorlátozás, emberkereskedelem, agresszív magatartásra felbujtás, rasszista ideológia terjesztése, adócsalás, illegális pénzalap átutalások, fegyver- és drogereskedelem, illegális orvosi tevékenység. Mindezek a magyar jogban tiltottak, s a tilalmak az egyházakra és a hitgyakorlásra is vonatkoznak. A Jehova tanúja tagjának gyermeke is kap transzfúziót, ha ezzel az élet megmenthető, függetlenül a szülő álláspontjától.